

Ангелина Минчева (София, България)

ПРИНОС КЪМ ПРОУЧВАНЕТО НА МОРФОЛОГИЧЕСКАТА АДАПТАЦИЯ НА ГРЪЦКИТЕ ДУМИ В СТАРОБЪЛГАРСКИ

D u š a n k a T r b o j e v i ć. *The Declension of Greek Masculine Names in the Codex Suprasliensis*. 4-Association hellénique d'études slaves — 4. Thessaloniki, 1982. 205 p.

Проблемът за чуждите думи в старобългарските паметници предлага различни аспекти на изследването им, най-важните от които са техният относителен дял в рамките на старобългарската лексика и тяхното граматично „поведение“, т. е. адаптацията им към морфологичната структура на старобългарския език. В това отношение особено внимание се налага към чуждите думи в структурата на старобългарския литературен език, тъй като преводният характер на най-ранните старобългарски паметници и свързаният с тях начален етап в установяването на нормите на старобългарския книжовен език са поставили книжовниците и преводачите пред необходимостта от включване в писмените текстове не само на съдържащите се в народния език чужди думи, а и на голям брой книжна лексика от чужд произход, която е трябвало да бъде подведена и разпределена към съответните части на речта и типове на граматическо оформяне и изменение. Както показват изследванията на Р. Цейтлин, класическите старобългарски паметници съдържат 9616 думи (12 нови думи добавят Рилските глаголически листове, 120 — Енинският апостол), от които 7838 са славянски, а 1778 — заемки от гръцки, включително хебраизми и арамеизми. Най-голяма част от старобългарската лексика е представена в Супрасълския сборник — 5285 думи.¹ Твърде важна е констатацията на Л. Мошински, че Константин-Кирил е използвал твърде пестеливо и уместно чуждите думи в своя

евангелски превод,² както и сведенията за различно отношение на старобългарските книжовници към двете групи чужди лексикални елементи в речника на старобългарския литературен език: калки (преводи на гръцки композита) и директни заемки от гръцки език. Количеството на калките в Кирило-Методиевите преводи също е добре осъразмерено, а установената в преславските текстове тенденция към замяна на гръцки думи в превода на евангелския и апостолския текст очевидно също е свързана с определени представи на група книжовници и преводачи за състава на лексиката на старобългарския книжовен език.³

Изследването на Душанка Търбойевич няма за цел поставянето и разрешаването на всички тези въпроси, но конкретната ѝ тема „Склонението на гръцките имена от м. род в Супрасълския сборник“ ни предлага показателни статистически наблюдения и съпоставки с гръцки, както и подробна граматическа характеристика на заетите в текстовете на Супрасълския сборник гръцки лични и нарицателни имена от м. р. От съществено значение е обстоятелството, че авторката е оценила този конкретен материал с оглед

² L. Moszyński. Kryteria stosowane przez Konstantego-Cyryła przy wprowadzaniu wyrazów obcego pochodzenia do tekstów słowiańskich. — *Slavia*, 1969, 4, с. 552—564.

³ Вж. за тези замени у Ив. Добрев. Текстът на Добромировото евангелие и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. — *Бълг. език*, 1979, 1, с. 9—21; Гръцките думи в Супрасълския сборник и втората редакция на старобългарските богослужебни книги. — *Бълг. език*, 1978, 2, с. 89—98.

¹ Р. М. Цейтлин. Характеристика лексических и словообразовательных средств старославянского языка. — *Славянское языкознание. VII международный съезд славистов*. Варшава, август 1973. М., 1973, с. 414—415.

на нормите на старобългарския литературен език, като е използвала за основа и сравненне изводите на В. Погорелов за ситуацията в евангелския текст.⁴ Като се има пред вид, че Супрасълският сборник е най-обемистият старобългарски паметник, съставен от възникнали по различно време преводи, но свързан като ръкопис с Източна България, няма съмнение, че резултатите от изследването на Д. Търбойевич допълват и конкретизират убедително характеристиката на чуждите думи в старобългарския литературен език.

Според определянето на задачата от самата авторка проучването обхваща техниката на превода, адаптирането на гръцките номинативни форми към славянската склонитбена система и в последна сметка високата степен на активно участие на преводачите и писачите в „поемането“ на гръцките граматични категории (с. 8). Авторката установява, че материалът от Супрасълския сборник до голяма степен потвърждава сведенията за състоянието и използването на чуждите думи в евангелския текст, а правописът в морфологичните категории подкрепя основните положения за Супрасълския ръкопис, направени въз основа на материала, който идва в широк обхват от говоримия език (с. 8). Отбелязан е като интересен фактът, че има твърде голяма близост по отношение на родовата характеристика на старобългарските форми и съответните гръцки имена (тук спадат известен брой латински имена, минали през гръцки): в по-голямата им част граматическият род е същият, както в гръцки (м. род), много по-малък е броят на съществителните от ж. или ср. род. Тези гръцки имена се отнасят в Супрасълския сборник към *o*-основи, *jo*-основи, съгласни основи и *a*- и *ja*-основи. В гръцки те представят почти всички типове склонения (основните I и II скл. (*o*-склонение с *potina contracta*, *a*-склонение) и всички групи на III атематично склонение). Важно е отбелязването на всички форми, които са алтернативни — т. е. думата е засвидетелствувана в Супрасълския сборник с повече от едно окончание за даден падеж, съответно била е отнасяна не само към един тип основи. В им. падеж ед. ч. безспорно преобладава окончанието — *ъ*. При *o*-основи е налице следното графично отбелязване в им. п. ед. ч.: — *ъ* — 853 пъти, — *ь* — 1 път, — *ь* — 10 пъти, — *ь* — 1 път, — *ь* — 6 пъти, само — 16 пъти, в 93 случая еровата гласна не е отбелязана. При съ-

⁴ В. Погорелов. Написания греческих слов в кирилло-мефодиевском переводе Евангелия. — *Slavia VII*, Praha, 1928, с. 871—884; Формы греческих слов в кирилло-мефодиевском переводе Евангелия. — *Byzantinoslavica II*, Praha, 1930, с. 1—28.

гласните основи съотношението е: — *ъ* — 17 пъти, — *ь* — 49 пъти. При *jo*-основи окончанието е — *н* — 170 пъти, — *ь* — 57, — *ь* — 19, — *ь* — 70, по старобългарски *a*-основи в им. п. с ок. — *а* са 79 имена, с — *я* — 19 имена. Старобългарското окончание — *ъ* съответствува, от една страна, на гр. — *ος* (Александър) и — *ης* (Евангелстъ), от друга страна, бива добавено в графичната форма на гръцките съществителни от вокалните основи (на — *ι* и — *υ*) — Антиграфусъ, Марисъ, и към несклоняеми гр. имена (Авраамъ). При това очевидно главна роля е играло формалното съотношение, обусловено от морфологическата характеристика на старобългарското *o*-склонение, поради което и гръцките имена от ж. р. на посочените гръцки склонения се възприемат в старобългарски като мъжки: египтъ (гр. ж. р.), ефсъ, кавулонъ, както и редица имена от ср. р.: днарионъ, талантъ, ндолъ и др. Авторката смята, че такава морфологическа характеристика тези имена са придобили в говоримия език. При тв. пад. ед. ч. на *o*-основи единственото засвидетелствувано окончание е — *омъ*, което значи, че гръцките имена в Супрасълския сборник не показват в този случай навлизане на окончанието от *u*-основи (— *ъмъ*). В 539 случая от *o*-склонение род. пад. окончава на — *а*, при дат. пад. в 18 случая е засвидетелствувано и окончание — *овн*. Последното потвърждава в сравнение с евангелския текст, че се касае за поново явление при *o*-основи и че това окончание се свързва с названия за одушевени предмети и лица. Броят на случаите в Супрасълския сборник е особено показателен: днаволен — днаволенъ (2 : 12), хсовн — хсовъ (4 : 50), адамовн — адамовъ (1 : 8), общо съотношението на окончанията — *овн* е 210 : 18. Запазено е по-арханчното състояние и при формите на акузатива (равни на им. пад.) — 43 пъти. Очертаната картина говори, че Супрасълският сборник показва преходна фаза в развитието на иновациите, които въпреки това са крайно ограничени. При локатива в ед. ч. окончанието е — *ъ* в 91 случая срещу 5 на — *н*. Тук няма явления, които биха могли да се интерпретират като иновации. В им. пад. мн. ч. без изключение фигурира окончание — *н*, без особености са и останалите падежи. От двойствено число са представени много малко форми, но при *o*-склонение те се употребяват регулярно.

Отнасянето на гръцките имена към останалите склонитбени типове също е в определена зависимост от фонетичния съ-

став на гръцките окончания: при *jo*-основи — въз основа на наличието на *-i*, *-ri*, в два случая само на *-r* пред ок. *-os* (*спатарь*); при съществителни в стб. форма на *-н* (с преходно *а*, *е*, (*ъ*), *и*) гръцкото ок. *-os* е предхождано от *а* (*αι*) или *ε* (*αι*), *ι* (*ει*) — *агнколан*, *ганн*, *помпни* и пр. Пак към *jo*-основи са отнесени гръцките съществителни от м. р. по *a*-основи с предходна гласна (в стб. — окончания *-н* с предходни *ε*, *и*, *o*) — *андрен*, *нанандн*, *васон*. При съществителните от *jo*-основи се забелязва в каква висока степен гръцката ортография е повлияла на приписвания признак месток на крайната съгласна (с. 29). Съотношението е 173 случая с *-н*, 81 — с *-ъ*, противопоставени на 70 случая с краен *ъ*. Колебанията, както предполага авторката, са били обусловени от директно гръцко влияние и от състоянието на формите в говоримия език, като може да се предположи (и въз основа на известни явления в косвените падежи на *o*-склонение), че употребата на *-ъ* като морфологичен показател се е разширявала. По-пъстрата в сравнение с *o*-основи картина на вариантите на окончанията при *jo*-основи илюстрира сложните връзки между фонетична и морфологична характеристика на дадено славянско окончание. По отношение на гръцките съществителни от м. р., спадящи към старобългарски съгласни основи, заслужава да се отбележи наблюдението на авторката, че те са малобройни и в гръцки отговарят на хетерогенни форми от гледна точка на склонението им. Съществителните, склонявани по *a*-основи, сравнени с по-сложните *o*- и *jo*-основи, показват морфологична картина почти без всякакви изключения. В гръцки им съответствуват окончанията *-as*, *-eis*, *-es* с предхождраща съгласна (*агнпа*, *стона*, *ахна* и др.). Гръцките съществителни с *-i* пред окончанието *-as* принадлежат към *ja*-основи (*езекниа*).

Тази обща картина е подкрепена с ред интересни подробности при конкретните имена, които са систематизирани в таблиците и списъците на старобългарските форми и съответните гръцки думи във втората част на изследването (с. 61 до с. 201). Бихме искали да посочим още някои изводи на авторката, изложени в заключението на проучването (с. 52—59). Материалът, който предлага Супрасълският

сборник, обхваща предимно лични имена, чието предаване в старобългарските текстове е съдържало не малко проблеми. Една част от тези имена не са били известни на говоримия език и може би само отчасти са фигурирали в старобългарския литературен език. Много важен е фактът, че използваните съществителни от гръцки произход в Супрасълския сборник са употребени в такава склонителна система, която отговаря почти без изключения на системата на старобългарския литературен език и се съгласува с изнесените от В. Погорелов данни за гръцките думи в евангелския текст, в известна степен — и с наблюденията на Кулбакин. Изключение прави групата съществителни с крайна гласна *-н*. В Супрасълския сборник съотношението *-нъ*: *-ѣ* и *-нъ*: *-а* в род. пад. ед. ч. не е засвидетелствувано, за разлика от евангелския текст. В Супрасълския сборник окончание *-ъ* за род. пад. ед. ч. се появява само по изключение и само при съществителните на *-лъ*, *-ръ*. Потвърдено е основното и най-важно заключение на Погорелов, направено за евангелския текст — включването на гръцките думи в славянската морфологична система, т. е. привеждането на гръцката морфологична система към славянската, е станало без гръцизиране, което съзнателно е било избягвано. Водещ фактор при формалната адаптация са били морфологическите правила, прилагани от преводачи и редактори в духа на строгите изисквания на литературния език. Категоричната на гръцките съществителни имена в Супрасълския сборник потвърждава убедително строгата и установена система от норми на литературния език, чрез която хетерогенният по произход и композиция състав на Супрасълския сборник е обединен в една цялост. Изложеният материал дава пълно основание на авторката да заключи, че и тук, както и при останалите паметници от кръга на старобългарския „канон“, морфологичната система на литературния език не е накърнена от гръцко влияние при използването на имената от гръцки произход. Това показва, че строгостта и чистотата на литературната норма са били спазвани и в новите преводи, включени в Супрасълския сборник, или, по-общо казано, и при по-нататъшното разширяване на функциите на старобългарския литературен език извън рамките на първоначалния евангелски превод.